

TÁJÉKOZTATÓ A SZÓTÁR HASZNÁLATÁHOZ

Második, átdolgozott kiadás

Az első kiadás tájékoztatójának átdolgozott változata

A *Magyar Szinonimaszótár* elsősorban azok számára készült, akik hivatásuknál fogva kapcsolatban vannak a nyelvvel, tehát akik mint az irodalom művelői vagy mint fordítók, szerkesztők, lektorok, tanárok, előadók stb. gondolataik pontos kifejezésére, mondani-valójuk szabatos, stílusos formába öntésére, változatos, árnyalt fogalmazásra törekszenek, és fogalmazás közben a helyzethez, alkalomhoz pontosan illő, lehető legtalálóbb kifejezést keresik. De minthogy a szókészlet elemei közt fennálló jelentéstani összefüggésekre is utal, a szótárt a jelentéstan művelői is felhasználhatják a különféle elméleti kérdések tisztázásához, forrásanyagul. Végül, de nem utolsósorban jelentős segédeszközül szolgálhat a *Magyar Szinonimaszótár* az anyanyelvi műveltség munkálásában és az iskolai anyanyelvi nevelésben is. Közlebről nézve: a közművelődés, azon belül is az anyanyelvi művelődés ügyét a szótár mindenekelőtt azzal kívánja szolgálni, hogy bár teljességre nem törekszik, de azért a terjedelem szabta lehetőségek határain belül elegendő választékot nyújt a fogalmak nevükön nevezésére, s így a valóság más-más oldalról való megragadására, a gondolatok minél hibebb tükröztesére. Ezen túlmenően: minthogy a szótár aránylag sok idegen szót tartalmaz, a különféle helyzetekben helyettük használható magyar megfelelők szócikkébe beledolgozva, sőt címszóként kiemelve is, jelentős segítséget nyújt a közérthető, magyaros fogalmazáshoz. Másfelől azzal, hogy jelzi: a különféle szinonimák mennyire térnek el a címszótól jelentésük, közlebről fogalmi tartalmuk (szignifikátumuk), használati körük, illetőleg stílusértékük tekintetében, a szótár a nyelvismeret kívánja fejleszteni és a tudatos nyelvhasználatot, a helyzethez, alkalomhoz stb. illő, szabatos, stílusos kifejezés megtalálását igyekszik elősegíteni.

Címszóként általában a gazdagabb jelentéstartalmú, több szinonimával rendelkező vagy a stílus szempontból semleges, közismert, köznyelvi szavak szerepelnek a szótárban, s ezek szócikkébe vannak besorolva a jelentéstartalmuk szempontjából kevésbé gazdag, kevésbé ismert, nem köznyelvi vagy sajátos stílusértékű, színesebb rokon értelmű szók/állandósult szókapsolatok. Mindazáltal: ezt az elvet szerkesztés közben többször keresztettk egyéb – főleg technikai – szempontok, például az, hogy némely kevésbé ismert, nem köznyelvi vagy stílus szempontból színezett szónak hozzá hasonlóan kevésbé ismert vagy nem köznyelvi és stílus szempontból szintén nem semleges szinonimái – nagyobb mennyiségük révén – önálló szócikkébe kívánczoltak (példaként l. a szótárban a **fabatkát sem ér** vagy a **ramazúri** címszót).

Az olyan **származékszók**at, amelyeknek alapszava címszó a szótárban, és amelyeknek szinonimái az alapszó szinonimáiból ugyanazon képzővel minden nehézség nélkül megalakíthatók, általában kihagyja a szótár címszavai sorából (így pl. a *korszerűsítés* vagy a *tanulékony* nem címszó, mivel ezek szinonimái a szótárban címszóként szereplő **korszerűsít** ige, illetőleg **tanulékony** melléknév szinonimáiból minden további nélkül megalakíthatók). – Ha azonban valamely közkeletű s gyakrabban használt származékszó a szinonimái jelentésszerkezetük, szemantikai alkatuk szempontjából jelentősen eltérnek alapszavuk szinonimáitól, úgyhogy szinonimáit alapszavának szinonimáiból nem lehet minden nehézség nélkül megalakítani, akkor ez a származékszó többnyire címszóként is megtalálható a szótárban (példaként l. a szótárban a **szomorúság** címszót, amelynek szinonimái nem alkotóhatók meg a **szomorú** melléknévből *-ság*, *-ség* képzővel). Sőt a gyakrabban használt közismert származékszók esetleg akkor is megtalálhatók címszóként a szótárban, ha szinonimáik csak részben különböznek az alapszavuk szinonimáiból ugyanazon képzővel megalakítható

származékszóktól. De az ilyen származékszók szócikkében rendszerint csak azok a szinonimák vannak felsorakoztatva, amelyek jelentésszerkezetüket, szemantikai alkatukat tekintve eltérnek a címszó alapszavából megalkotható származékszóktól, illetőleg amelyek a címszóul fölvetett származékszó alapszavából nem alkothatók meg ugyanazon képzővel minden további nélkül; a címszó alapszavából ugyanazon képzővel megalkotható s ezért a szócikkben többnyire nem szereplő szinonimákra kerek zárójelbe tett vö. hívja fel a figyelmet, amely után az a címszóként is kidolgozott alapszó következik, amelyből ezek a szinonimák minden nehézség nélkül megalkothatók (példaként l. a szótárban a **megértés** vagy a **megállapodás/megállapodott** címszót, illetőleg ezek szócikkét).

Az – önálló határozószóvá valóban levő – **módhatározóragos mellékevek**, illetőleg **-va**, **-ve** képzős **határozói igenevek**, kivált, ha több – önálló határozószónak minősülő – szinonima csatlakozik hozzájuk, rendszerint címszóként szerepelnek a szótárban (pl. **alaposan, teljesen, kivéve**). A kevésbé önállósult módhatározóragos mellékevek, illetőleg határozói igenevek és szinonimájuk/szinonimáik az illető melléknév, illetőleg az alapszóul szolgáló ige szócikkében kaptak helyet (így pl. az **okosan** az **okos** melléknév szócikkében: ③ **okosan**: → **jól** (tágabb értelmű), a **suttogva** pedig a **suttog** szócikkében: ② **suttogva**: **halkan** (→ **halk**). – Ezekon kívül még különféle egyéb toldalékkal ellátott szóalakok is találhatók a szócikkében, szinonimájukkal/szinonimáikkal együtt (pl. a **derék**¹⁻² szócikkében: **derékgig**: ..., **derékabb**: ...).

Kivételképpen **birtokos személyragos főnév** is előfordul a szótárban címszóként (pl. drágaságom), általában azonban a szótárba alapelvben fölvetett főnév szócikkében találhatók meg a birtokos személyragos szóalakokhoz kapcsolódó szinonimák (így a **virága**, **virágom** szóalak szinonimáit a **virág** szócikkében találja meg a szótár használója).

Azok a **ritkább** szavak, amelyeknek csupán egy, náluk gyakrabban használt szinonimájuk van, szintén nem találhatók meg címszóként a szótárban, csak gyakrabban használt szinonimájuk szócikkében. Olyankor azonban, amikor nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy valamely szinonimapárnak melyik tagja ismertebb, mindkettő bekerült a szótár címszavainak sorába.

Néprnyelvi szó, de kivált olyan kevésbé ismert **tűjszó**, amely az országnak csak egyik vagy másik vidékén él, rendszerint csak szerkesztéstechnikai okból, kivételképpen került bele a szótár címszavainak sorába. Ám közismert, köznyelvi szó szócikkébe beledolgozva aránylag sok országszerte nem használatos, csak egy vagy több nyelvjárásban élő szóképzési elemet talál a szótárban használója.

Elavult szó – egy-egy nagyon ritka kivételt nem tekintve – nem szerepel címszóként a szótárban. A szócikkében azonban találhatók régies, sőt elavult vagy elavulóban levő szinonimák is, azok számára, akik történeti tárgyú szövegeket alkotnak, illetőleg akik stílusukat régiesíteni kívánják.

Ugyanakkor azok közül a **szakszók** közül, amelyek szélesebb körben ismeretesek, aránylag sok szerepel nemcsak más címszó alá besorolva, hanem szócikk élén, címszóként is a szótárban.

Állandósult szókapcsolat csak akkor került szócikk élére a szótárban, ha első főnévi eleme, amely alá be lehetett volna sorolni, nem él önálló szóként (pl. **fabatkát sem ér**), vagy ha tulajdonnév, illetőleg olyan főnév szolgál vezérszavául, amelynek egyébként nincs szinonimája (pl. **Csáki szalmája; csütörtököt mond**). Egyébként az állandósult szókapcsolatok állandó vagy – ritkábban – váltakozó főnévi, melléknévi, illetőleg ennek híján vagy kivételképpen igei stb. elemük szócikkében találhatók, szinonimájukkal/szinonimáikkal egyetemben (így pl. a **lovát tesz** vagy a **tűzbe jön a ló**, illetőleg a **tűz**² főnév, a **sötét lelkű** vagy a **tiszta kezű** pedig a **sötét**, illetőleg a **tiszta** melléknév szócikkébe van beledolgozva). Bizonyos esetekben, amikor nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy az állandósult szókapcsolatnak melyik a legfontosabb jelentéshordozó eleme, két (esetleg három) címszó alá is

bekerült az illető állandósult szókapcsolat (pl. a *levegőbe repít* mind a **levegő**, mint a **repít** címszó szócikkébe be van iktatva).

A szótárban címszóként nem szereplő, de a szócikkébe beledolgozott szinonim szavakat/állandósult szókapcsolatokat a www.szotar.net weboldalon elérhető internetes szótárban keresve lehet megtalálni. Ezen szavak zöme a szókészlet periferiális elemei közé tartozik: népnyelvi szó, tájszó, régies vagy elavult szó, esetleg szakszó, illetőleg alacsonyabb nyelvi szintet képviselő (vulgáris, argó, durva stb.) lexikai egység. Köznyelvi szó többnyire csak akkor nem lett címszó, ha

- a) a szótárban címszóként kidolgozott szó származéka, mint a jellemesség, amely a **jellem** szinonimái sorában található, vagy a védelmez, amely a **véd** ige szócikkébe van beiktatva;
- b) olyan összetétel, amely a szótárban címszóként kidolgozott elő- vagy utótagja mellett szerepel szinonimaként, mint a játékszer a **játék**, illetőleg a szülőháza a **haza'** mellett;
- c) olyan szó, amely csak távolabbról csatlakozik szinonimaként a címszóként fölvetett szóhoz, mint a számszám az **eszköz** vagy a közvetlenség a **bensőség** szóhoz.

Ami a **szócikk felépítését** illeti: a címszó után – szükség esetén stílárius minősítéssel ellátva – a címszó **alakváltozata** következik, ha van ilyen.

A **szinonimák felsorolásában** általában az a rend, hogy a címszóhoz több jelentésében csatlakozókat, illetőleg a fogalmilag, használati kör vagy stílárius érték szempontjából közelebb állókat előbb közli a szótár (gyakran szögletes zárójelbe tett utalás nélkül, de stílárius szempontból a szükség szerint minősítve), a többieket pedig hátrább sorolja fel. A jelentésük szempontjából elszigetelődött állandósult szókapcsolatok rendszerint a szócikk végén találhatóak.

A gazdag jelentéstartalmú, poliszém szavakhoz jelentéseik rendjében rendszerint több szinonima, illetőleg szinonimasor csatlakozik. Ilyenkor azok a szinonimák, amelyek a címszóhoz konkrét jelentésében kapcsolódnak rokon értelmű szóként/állandósult szókapcsolatként, illetőleg amelyek olyan jelentésében rokon értelműek a címszóval, amely jelentésében gyakrabban használjuk az illető címszót, rendszerint megelőzik azokat a rokon értelmű szókat/állandósult szókapcsolatokat, amelyek a címszóhoz átvitt értelemben vagy ritkábban használt jelentésében csatlakoznak szinonimaként. Természetesen ezt az elvet is gyakran keresztettedék szerkesztés közben egyéb szempontok, mindenekelőtt az ismétlések elkerülésére, illetőleg a helyvel való takarékoságra való törekvés, épp a szinonimák számának növelése érdekében.

Ha a címszó **két** vagy **több szófajú**, római számok különítik el azokat a szinonimákat, amelyek a különféle szófaji értékeiben csatlakoznak a címszóhoz: **meleg** ■ **melléknév** ... ■ **főnév** ... De ha a szócikkben felsorolt szinonimák mind ugyanazon szófajba tartoznak, mint maga a több szófajú címszó, akkor a szótár többnyire nem jelzi a szófajt, hiszen a szótár általában nem tekinti feladatának a szófaj közlését. Legfőljebb akkor van benne a szófaj feltüntetve, ha valamely több szófajú címszónak csak az egyik vagy a másik szófajában vannak szinonimái, vagy ha a címszónak más szófajú homonimája van.

Amikor a szinonima **más vonzattal** használatos, mint a címszó, a szótár a szinonima mellett a vonzatot is feltünteti (pl. a *-nak, -nek* ragos határozóval használatos **köszön** ige szócikkébe besorolt *köszönt* és *üdvözöl* ige mellett ott áll: vkít).

Szükség esetén a szinonimákat **stílárius minősítéssel** is ellátja a szótár. A stílárius minősítések feltüntetésében a szótár a szinonimá(k)nak a címszóhoz és a szinonimasor(ok) tagjainak egymáshoz való viszonyát is igyekszik érzékeltetni. – A különféle szak-, illetőleg tudományterületeken használatos, terminus technicus jellegű szinonimákat a szótár az értelmező szótári gyakorlattól eltérően egységesen szaknyelvinek minősíti, az értelmező szótárak említett gyakorlata alapján föltételezve e szavak közelebbi használati körének ismeretét.

Egy szinonimasorba általában a közvetlenül összetartozó szinonimák tartoznak. A valamilyen okból más címszó alá sorolt rokon értelmű szókra/állandósult szókapcsolatokra, illetőleg a távolabbi szinonimákra nyíl (→) hívja fel a figyelmet. – A címszóhoz egy valamely jelentésében csatlakozó, egy szinonimasorba tartozó szinonimákat általában vessző (,) különíti el egymástól. De ha a szinonimasornak vannak egymással jelentés vagy stiláris szempontból szorosabban összetartozó tagjai, ezeket pontosvessző (;) különíti el a szinonimasoron belül hozzájuk hasonlóan kisebb egységet/egységeket alkotó többi szinonimától. – A szinonimasorok közti kisebb jelentésbeli, használati körü vagy stiláris jellegű eltérésekre szintén pontosvessző (;) hívja fel a figyelmet. Ugyanakkor a nagyobb, szembetűnőbb különbségeket körben lévő szám (①, ②, ③) jelzi.